

Józefa Matejek, Katarzyna Białożył

Instytut Pracy Socjalnej

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Wybrane obszary społecznego funkcjonowania rodziny w perspektywie bezrobocia

Selected Areas of the Social Functioning of Family in the Context of Unemployment

Abstract: Modern family is exposed to the negative impact of external factors, which have a devastating impact on its functioning. For family, a life-threatening event is undoubtedly unemployment. The article presents selected areas of family functioning with the problem of unemployment.

Keywords: family, child, unemployment, social functioning

Wstęp

Rodzina jako najważniejsza komórka społeczna, stanowi obszar badań wielu dyscyplin naukowych. Badacze pragną poznać uwarunkowania życia rodzinnego oraz schematy funkcjonowania zarówno rodzin prawidłowych, dysfunkcyjnych oraz tych patologicznych. Zależności życia rodzinnego oraz ich kompatybilność z czynnikami zewnętrznymi, określają jakość funkcjonowania rodziny, jej spójność i wytrzymałość. Współczesna rodzina narażona jest na wpływ wielu dezintegrujących bodźców, które zagrażają homeostazie systemu rodzinnego. Pomimo, iż każda rodzina dąży do utrzymania względnie trwałej równowagi wewnętrznej, która generuje poczucie bezpieczeństwa i przynależności,

przeobrażenia cywilizacyjno-kulturowe, transformacja polityczna oraz narastanie i poszerzanie skali zjawisk destrukcyjnych bezpośrednio uderzają w tą podstawową komórkę społeczną. Problemy których doświadczają rodziny przybierają różne formy, mają także zróżnicowany zakres i wielopłaszczyznowy przebieg, a pojawiające się stresogenne sytuacje generują zmiany, często nieodwracalne, które wpływają na dalsze życie poszczególnych członków rodziny. Do licznych kryzysogennych wydarzeń, wpływających na polskie rodziny, zalicza się m.in.: bezrobocie, ubóstwo, rozwody, sieroctwo, śmierć, choroby i niepełnosprawność, przemoc, uzależnienia, klęski żywiołowe¹. Oczywiście paleta destrukcyjnych czynników charakteryzujących oblicze rodziny XXI wieku jest coraz obszerniejsza, bowiem dokonujące się szybkie przeobrażenia w wielu sferach życia społecznego, stają się bodźcami do tworzenia nowych zagrożeń i „pułapek” destabilizujących harmonię życia rodzinnego.

Rodzina jako środowisko wychowawcze

Rodzina odgrywa szczególną rolę w życiu każdego człowieka oraz stanowi pierwsze i podstawowe środowisko wychowawcze w życiu jednostki. „Rodzina jest naturalnym środowiskiem życia dzieci i młodzieży i jako takie oddziałuje na nie socjalizująco (uspołeczniająco), stwarzając warunki sprzyjające rozwojowi lub hamujące go. Niezależnie od tego, jak funkcjonuje czy jest środowiskiem zdrowym i wartościowym moralnie, czy też przejawia wyraźne cechy patologii – w każdym przypadku kształtuje ich osobowość, postawę społeczną, wyznacza koleje losu”². Podkreślając istotne znaczenie wpływu środowiska rodzinnego na rozwój i wychowanie młodego pokolenia warto pamiętać, że każda rodzina jest inna pod względem wewnętrznej organizacji, wypełnianych funkcji, preferowanych wartości, określonych celów życiowych, ról społecznych i pełnionych zadań. Ta różnorodność powoduje iż „rodzina jest tym środowiskiem, które poprzez swoją specyfikę, intymność, indywidualność, bezpośrednio tworzy warunki dla rozwoju i wychowania. Jest miejscem pierwszych kontaktów międzyludzkich, pierwszych więzi psychicznych dziecka z rodzicami, rodzeństwem”³. W ter-

¹ Zob. *Rodzina we współczesności*, A. Ładyżyński (red.), Wrocław 2009, s. 239–311; *Zagrożenia w obszarze rodziny, dzieciństwa i okresu dorastania*, K. Białobrzeska, C. Kurkowski (red.), Kraków 2012.

² H. Izdebska, *Rodzina i jej funkcja wychowawcza*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, W. Pomykała (red.), Warszawa 1997, s. 699.

³ W. T. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krzesińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 2001, s. 58.

minologii socjologicznej rodzinę określa się jako grupę pierwotną, środowisko w którym zachodzą pierwsze kontakty i relacje społeczne, miejsce gdzie kształtują się podstawowe cechy osobowości społecznej człowieka. Rodzina jest także rozumiana jako instytucja wychowawcza która w sposób zamierzony i niezamierzony wywiera wpływ na dziecko ukierunkowując jego aktywność i postępowanie w życiu⁴. Jak podkreśla Leon Dyczewski z wychowawczego punktu widzenia rodzina jest najważniejszą instytucją opieki i wychowania. To podstawowe i naturalne środowisko wychowawcze, stwarzające najkorzystniejsze warunki, które najbardziej sprzyjają zaspokajaniu wszelkich potrzeb jednostki⁵.

Wychowanie dziecka w rodzinie dotyczy całokształtu czynności opiekuńczo-wychowawczych i socjalizacyjnych jakie podejmują względem niego rodzice, pełniących funkcji oraz zaspakajanych potrzeb. Zbigniew Tyszka określa funkcje rodziny jako „wyspecjalizowane oraz permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadomionych sobie przez nich zadań, podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące normy i wzory, a prowadzące do określonych efektów głównych i pobocznych”⁶. Pojęcie funkcji może występować w ujęciu węższym lub szerszym i przypisuje się mu różny zakres znaczeniowy, niemniej jednak autorzy określając funkcje rodziny najczęściej wskazywali cztery podstawowe: biologiczno-opiekuńcze, kulturowo-towarzyskie, ekonomiczne i wychowawcze⁷. Należy zaznaczyć, iż rodziny wypełniają funkcje w różnym zakresie i na różnym poziomie swoich możliwości wynikających zarówno z indywidualnej sytuacji rodzinnej oraz procesów przemian społeczno-ekonomiczno-gospodarczych które dokonują się w społeczeństwie.

Charakteryzując rodzinę jako środowisko wychowawcze warto wspomnieć również o zaspokajaniu potrzeb dziecka w rodzinie oraz więziach rodzinnych, ponieważ prawidłowy jego rozwój w dużym stopniu uzależniony jest od tych kwestii. Zaspokojenie potrzeb natury biologicznej, społecznej i psychicznej jest konieczne nie tylko z punktu widzenia zachowania życia i zdrowia ale także właściwego funkcjonowania jednostki. Natomiast więź rodzinna jest jednym z najstarszych typów więzi która umożliwia przechowywanie najważniejszych wartości

⁴ Zob. S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*. w: *Pedagogika rodziny*, S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke (red.), Toruń 1999, s. 51–56.

⁵ Zob. L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Lublin 2003, s. 8–9.

⁶ *Rodzina a struktura społeczna*, Z. Tyszka (red.), Bydgoszcz 1984, s. 137–138.

⁷ Zob. S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja...*, dz. cyt., s. 57.

kultury, tradycji, obyczajów oraz poczucia tożsamości rodzinnej⁸. Zaburzenia w nawiązywaniu i utrzymywaniu więzi rodzinnych mogą prowadzić do dysfunkcji rodziny, a nawet do jej patologii. Dziecko wychowujące się w rodzinie w której nastąpił rozkład więzi w znacznie większym stopniu narażone jest na przykre doznania i zagubienie, utratę poczucia bezpieczeństwa oraz przynależności.

Wraz z przemianami zachodzącymi w społeczeństwie rodzina także podlega intensywnym przeobrażeniom, co niejednokrotnie wpływa na jej strukturę, funkcjonowanie wychowawcze, wypełnianie zadania, relacje rodzinne czy sposób zaspokajania potrzeb swoich członków. Nie ulega wątpliwości, iż znaczący wpływ na warunki życia i sposób funkcjonowania rodziny ma wysokość dochodów jakie uzyskuje, dlatego bezrobocie należy rozpatrywać z punktu widzenia skali problemu jak i skutków dla rodziny na różnych etapach jej rozwoju i całościowego funkcjonowania. W sytuacji bezrobocia jednego lub obojga rodziców najczęściej pojawiają się problemy dotyczące zaburzeń w realizacji funkcji materialno - ekonomicznej i konsumpcyjnej rodziny, a im bardziej wydłuża się czas pozostawania bez pracy, tym zaspokojenie podstawowych potrzeb rodziny staje się coraz trudniejsze. Taka sytuacja staje się źródłem napięć emocjonalnych, wzmagając stres, przekłada się również na realizację zadań opiekuńczo-wychowawczych względem dzieci w rodzinie. Jak słusznie zauważa Małgorzata Duda „rodzina zawsze zmagająca się z różnorodnymi zagrożeniami, z którymi radziła sobie lepiej lub gorzej. Tymczasem dzisiaj rodzinie przychodzi zmagać się z kryzysem, którego podstawy sięgają do nowego zjawiska, zupełnie nowego dla społeczeństwa powojennej Polski – z bezrobociem, wobec którego pozostaje bezradna. Bezrobocie jawi się jako potężna destrukcyjna siła, która burzy utrwalone w tradycji wzorce pełnienia ról społecznych, wzajemnych relacji i aspiracji życiowych. (...). Przeakcentowanie funkcji zabezpieczenia materialnego odbywa się kosztem funkcji wychowawczej rodziny, rozumianej jako działania kulturo- i wspólnototwórcze”⁹.

Bezrobocie w Polsce – rodzaje oraz istota zjawiska

Bezrobocie nie jest zjawiskiem nowym, niemniej jednak jego skala oraz negatywny wpływ na społeczeństwo, w naszym kraju szczególnie uwidocznił się w latach 90 minionego stulecia, w okresie transformacji polityczno-gospodarczej.

⁸ Zob. W. T. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krzesińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie...*, dz. cyt. s. 60.

⁹ M. Duda, *Wprowadzenie*, w: *Rodzina wobec zagrożeń*, M. Duda (red.), Kraków 2008, s. 6.

Stanowi złożone zjawisko, które oddziałuje nie tylko na płaszczyznę ekonomiczną danego społeczeństwa, ale przede wszystkim generuje zmiany (w większości negatywne) w funkcjonowaniu jednostki bezrobotnej oraz jej środowiska. W najprostszym ujęciu bezrobocie definiujemy jako brak pracy zarobkowej dla osób zdolnych do pracy i jej poszukujących, można je określić również jako „proces społeczno-ekonomiczny i kulturowy o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym, oddziałującym na warunki życia, potrzeby i aspiracje bezrobotnych, ich rodziny i całą społeczność powodując znaczne zmiany, zwłaszcza o charakterze negatywnym, w różnych sferach życia bezrobotnych oraz w ich środowiskach”¹⁰. Z uwagi na to, iż brak pracy wpływa na standard życia, status społeczny, przynależność do grup itd. w ogólnym przeświadczeniu bezrobocie stanowi naglący problem XXI wieku. Należy jednak zaznaczyć iż „Istnienie bezrobocia wzmacnia konkurencję o miejsca pracy między potencjalnymi pracownikami. Istotną rolę w walce konkurencyjnej o miejsca pracy odgrywają kwalifikacje i umiejętności zawodowe osób poszukujących pracy. (...) Istnienie bezrobocia przyspiesza więc procesy wzrostu poziomu kwalifikacji zawodowych siły roboczej, co ma istotne znaczenie dla długofalowego wzrostu gospodarczego”¹¹. Uzasadnionym zatem jest przeświadczenie ekonomistów, iż bezrobocie posiada nie tylko negatywne konsekwencje (gdy poziom bezrobocia utrzymuje się na dość wysokim poziomie), bowiem w momencie gdy nie przekracza dopuszczalnej społecznej granicy, stanowi znaczący element wzrostu gospodarczego.

Pomimo, iż bezrobocie posiada także pozytywne aspekty to jego znaczny wzrost zagraża łaadowi społecznemu oraz niesie ze sobą negatywne skutki zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym. Praca nie stanowi, bowiem tylko korzyści ekonomicznej, ale również wartość poprzez, którą dokonuje się rozwój człowieka. Dzięki pracy jednostki oraz grupy społeczne mogą się samorealizować, dokonywać zmian w środowisku, poszerzać wiedzę oraz aktywnie uczestniczyć w tworzeniu społeczeństwa spójności. Jak zauważa M. Duda praca jawi się jako „ludzka powinność, od której zasadniczo zależy jakość ludzkiej egzystencji”¹². Wpływ zatrudnienia na jakość życia, nie odnosi się tylko i wyłącznie do aspektu materialnego, takie spojrzenie na pracę jest bardzo zawężone i uproszczone. Na jakość życia generowaną przez posiadanie pracy należy

¹⁰ R. B. Woźniak, *Spoleczność lokalna bezrobotnych (Raport z empirycznych badań socjologicznych mieszkańców Północno-Zachodniej Polski)*, Szczecin-Koszalin 1995, s. 11.

¹¹ E. Kwiatkowski, *Bezrobocie podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002, s. 79.

¹² M. Duda, *Problematyka bezrobocia i jej społeczno-duchowych skutków w świetle katolickiej nauki społecznej*, Kraków 2002, s. 20.

spojrzeć szerzej, uwzględniając jej wpływ na poczucie samooceny, przynależności, akceptacji, użyteczności społecznej oraz możliwość partycypacji. Pomimo, iż charakter pracy jest wieloaspektowy to współcześnie „podkreśla się jedynie aspekt finansowy zatrudnienia i korzyści ekonomiczne z niego płynące. Panująca kultura i nowe trendy doprowadziły do sytuacji, w której to praca zaczęła być postrzegana jako sposób zdobywania korzyści materialnych i awansu społecznego. Patrząc na prace, jedynie poprzez tak, jednostronny pryzmat upraszcza się istotę tejże działalności, a osobę ludzką sprowadza do poziomu jednostki, która musi pracować aby nie zostać wykluczonym z grup osób aktywnych zawodowo”¹³.

Analizując literaturę przedmiotu dotyczącą problematyki bezrobocia możemy wyróżnić podstawowe jego rodzaje:

- *bezrobocie strukturalne* – wynikające z braku możliwości zatrudnienia wszystkich osób zdolnych do pracy i poszukujących jej, mówimy o nim wówczas gdy występuje niedopasowanie struktury podaży pracy i popytu na pracę ze względu na posiadane kwalifikacje, wykształcenie, zawód czy miejsce zamieszkania;
- *bezrobocie przejściowe (frykcyjne)* – związane jest ze zmianą miejsca pracy, kwalifikacji zawodowych czego konsekwencją staje się przerwa w zatrudnieniu związana z naturalną płynnością siły roboczej, zmiany miejsca pracy i wyboru stanowiska pracy¹⁴;
- *bezrobocie koniunkturalne (keynesowskie)* – bezrobocie o charakterze przymusowym spowodowane niedostatkami popytu na dobra i usługi – brak koniunktury implikuje brak miejsc pracy¹⁵;
- *bezrobocie sezonowe* – spowodowane zmiennością warunków klimatycznych np. w ogrodnictwie, rolnictwie,
- *bezrobocie dobrowolne (naturalne)*, obejmujące osoby, które z różnych subiektywnych względów nie podejmują pracy zarobkowej, pomimo istnienia wolnych miejsc pracy;
- *bezrobocie ukryte* – które obejmuje bezrobotnych nie zarejestrowanych w urzędach pracy, pracujących w niepełnym wymiarze czasu pracy, okazjonalnie (dorywczo).

Natomiast ze względu na czas jego występowania możemy wyróżnić:

- *bezrobocie krótkookresowe* – do 3 miesięcy bez zatrudnienia;

¹³ N. G. Piкуła, *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej i społecznej*, w: *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, J. Matejek, N. G. Piкуła (red.), Kraków 2014, s. 15.

¹⁴ R. B. Woźniak, *Spółeczność lokalna bezrobotnych...*, dz. cyt., s. 13.

¹⁵ Tamże, s. 28.

- *bezrobocie średniokresowe* – od 3 do 6 miesięcy bez zatrudnienia;
- *bezrobocie długookresowe* – dotyczy osób które pozostają bez pracy od 6 do 12 miesięcy.

Ważny jest także podział na bezrobocie rejestrowane – w tym wypadku dane na jego temat pochodzą z Powiatowych Urzędów Pracy i ekonomiczne które szacowane jest w oparciu o Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności¹⁶.

Jedną z istotniejszych cech polskiego bezrobocia jest wysoki odsetek osób długotrwale bezrobotnych, a także bezrobotnych o niskich kwalifikacjach, i niestety w dużej mierze bezrobocie dotyczy również ludzi młodych. „Do osób w szczególnej sytuacji na rynku pracy należą między innymi długotrwale bezrobotni, których udział w zarejestrowanych ogółem wyniósł w końcu września 2014 – 58,3%. Osoby poniżej 25 roku życia stanowiły 17,2% bezrobotnych ogółem, kwalifikacji zawodowych nie posiadało 30,6% zarejestrowanych”¹⁷.

Niepokojącym jest fakt, iż bezrobocie w tak dużym stopniu dotyczy ludzi młodych, którzy kończą szkołę – studia i mają trudności z podjęciem pracy, dlatego szczególnie groźne mogą być jego konsekwencje. „Bezrobocie zarówno w Polsce jak i w całej Unii europejskiej stanowi w dzisiejszych czasach poważny problem społeczny. Efektem bezrobocia młodych jest ubóstwo, marginalizacja, a w skrajnych przypadkach wykluczenie społeczne. Zaniechanie działań zmierzających do jego ograniczenia powoduje niekorzystne skutki społeczne, których minimalizowanie może zająć wiele lat i pochłonąć duże koszty”¹⁸.

Wykluczenie, ubóstwo, bieda, marginalizacja, nierówność społeczna, kryzys – te określenia wpisują się we współczesny kanon przymiotów bezrobocia. Osoby, nie posiadające pracy, często traktowane są jako bierni świadczeniobiorcy usług pomocy społecznej. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż bezrobotni, którzy chcą otrzymywać zasiłek, muszą spełniać prawnie określone warunki¹⁹. Wielu petentów pomocy społecznej nie posiada lub utraciło prawo do zasiłku, co dodatkowo pogarsza ich sytuację życiową, a ponadto długotrwale bezrobocie może w konsekwencji doprowadzić do biedy-ubóstwa, a nawet bezdomności, czyli zjawisk

¹⁶ Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) przeprowadzane jest przez Główny Urząd Statystyczny raz na kwartał, zgodnie z metodologią zalecaną przez Międzynarodową Organizację Pracy.

¹⁷ GUS, *Bezrobocie rejestrowane I-III kwartał 2014 roku*, Warszawa 2014, s. 16.

¹⁸ M. Wolska-Długosz, *Bezrobocie młodych Polaków*, w: *Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej* T. Pilch, T. Sosnowski. (red.), Warszawa 2013, s. 361.

¹⁹ Aktem prawnym regulującym sprawy związane z uzyskaniem prawa do zasiłku dla bezrobotnych jest Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, tekst jednolity, Dz. U. z 2008 r., nr 69, poz. 415 z późn. zm.

które pojmowane są nie tylko w kategorii strat materialno-finansowych ale również ubytków osobowych, przejawiających się w zubożeniu relacji i więzi międzyludzkich. Z drugiej zaś strony bezdomność znacznie ogranicza, a wręcz uniemożliwia znalezienie zatrudnienia. Ta pewnego rodzaju cyrkularność pomiędzy destrukcyjnymi zjawiskami stanowi „błędne koło”, z którego jednostka nie może się wydostać bez właściwej pomocy i wsparcia. S. Kawula określa położenie osób i ich rodzin z tzw. syndromu 3B: bezrobocie, bieda i bezdomność „dzisiejsze chroniczne bezrobocie generuje główne obszary biedy, niedostatku czy ubóstwa. Są to obszary socjalnego i kulturowego ryzyka, a nawet ryzyka podwyższonego”²⁰.

Stopa bezrobocia która wykazuje dynamikę zmian tego zjawiska w naszym kraju stopniowo wzrastała od 1990 roku. Według Departamentu Rynku Pracy Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, w listopadzie 2014 roku stopa bezrobocia w Polsce wyniosła 11,4% i w porównaniu do ubiegłego roku obniżyła się o 1,8 p.p. Jak wynika z danych Ministerstwa stopa bezrobocia, w porównaniu do analogicznego okresu w 2013 roku we wszystkich województwach obniżyła się. Analiza danych dotyczących kwestii bezrobocia w Polsce od 2003 roku wskazuje, iż bezrobocie utrzymuje się na dość wysokim poziomie, pomimo iż w poszczególnych latach, odnotowywano spadek liczby osób pozostających bez pracy²¹.

Do przyczyn polskiego bezrobocia zalicza się:

- „likwidację niektórych gałęzi przemysłu, np. górnictwa;
- zmniejszenie popytu na konkretne dobra czy usługi;
- ograniczenie produkcji;
- brak informacji o miejscach pracy;
- brak mobilności;
- przeniesienie zakładu do innego rejonu;
- niedostosowane wykształcenie pracowników do potrzeb rynku;
- zmiany w technologii;
- wysokie obciążenie fiskalne;
- restrukturyzację gospodarki;
- niedorozwój gospodarczy wielu regionów kraju oraz występujące ukryte bezrobocie;
- redukcję zatrudnienia socjalnego, czyli bezrobocia ukrytego;
- niedostosowanie poziomu i struktury kształcenia do potrzeb rynku pracy;

²⁰ S. Kawula, *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Toruń 2012, s. 199.

²¹ Zob. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Bezrobocie rejestrowane w Polsce. Raport miesięczny – listopad 2014*, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/bezrobocie-rejestrowane-w-polsce/> [dostęp: 08.01.2015].

- zbyt liberalne przepisy, które umożliwiały uzyskiwanie zasiłków osobom dotąd bezrobotnym oraz nie skłaniały ich do poszukiwania pracy²².

Kumulacja wyżej wymienionych czynników generuje zwiększającą się grupę ludzi pozostających bez pracy. Istotnym jest, iż zarówno w danych Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Głównego Urzędu Statystycznego czy też innych podmiotów dokonujących analiz rynku pracy, zawsze prezentowane są wskaźniki dotyczące bezrobocia rejestrowanego. Natomiast należy zaznaczyć, iż w Polsce znacznie powiększa się szara strefa, z której jednostki nie udają się do żadnych instytucji w celach pomocowych. „Praca na czarno” pomimo, iż przynosi doraźne korzyści finansowe jednostce to nie wiąże się z żadnego rodzaju ubezpieczeniami czy też składkami, co w konsekwencji nie jest dobrym rozwiązaniem.

Należy podkreślić, że bezrobocie w całej swej złożoności i wielowymiarowości, w aspekcie zbiorowym związane jest z ekonomicznymi, politycznymi i społecznymi konsekwencjami, natomiast w kontekście indywidualnych strat jego oddziaływanie jest szersze i obejmuje wszystkie obszary życia bezrobotnego i jego rodziny.

System rodzinny w kontekście bezrobocia

Praca stanowi wartość nie tylko dla jednostki, ale również dla grup społecznych, szczególnie dla rodziny. Pozwala ona urzeczywistniać i realizować zadania przypisane rodzinie jako optymalnemu środowisku wychowawczemu. Bezrobocie w rodzinie powinno być rozpatrywane w kontekście wynikających strat dla osoby bezrobotnej, całego systemu rodzinnego oraz dzieci wychowujących się w tymże środowisku.

Bezrobocie dla jednostki nie wiąże się tylko i wyłącznie ze zmianą sytuacji materialnej, poważniejszym zagrożeniem może okazać się kryzys psychologiczny, przybierający na sile w momencie długotrwałego i bezskutecznego poszukiwania pracy. „Osoby bezrobotne, zwłaszcza w początkowym okresie pozostawania bez pracy, wykazują aktywność w dążeniu do poprawy sytuacji materialnej rodziny. Aktywność ta jednak maleje wraz z wydłużaniem się okresu pozostawania bez pracy. Narasta zniechęcenie, brak wiary we własne możliwości, gdy dotychczasowe starania nie przynosiły rezultatów²³. Niepewność jutra, brak perspektyw zawodowych wywołuje apatię, stany depresyjne, pogorszenie stanu zdrowia fizycznego, poczucie pustki i beznadziejności, utratę wiary we własne

²² K. Kmieciak-Baran, *Bezrobocie czynnikiem marginalizacji i ubóstwa*, Gdańsk 2009, s. 28.

²³ J. Matejek, *Pracownik socjalny wobec problemów współczesnej rodziny*, w: *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej. Teoria i praktyka*, B. Matyjas, J. Biała (red.), Kielce 2007 s. 57.

możliwości i posiadane kompetencje. U bezrobotnego może pojawić się kompleks Jonasza „charakteryzujący się niską samooceną, brakiem wiary we własne możliwości i zdolności, nie umiejętnością pokazania siebie z jak najlepszej strony potencjalnemu pracodawcy”²⁴. Nawarstwianie się negatywnego przekonania na swój temat, porównywanie siebie do jednostek aktywnych zawodowo implikuje u osoby bezrobotnej poczucie beznadziejności i bezużyteczności zarówno dla rodziny jak i społeczności – taki tok myślenia prowadzi do stopniowego wycofywania z życia rodzinnego i zamknięcia się na bliskich. Jak podkreśla J. Pilch „bezrobotny traci swoją pozycję w małżeństwie i rodzinie, obniża się jego autorytet w oczach współmałżonka i dzieci”²⁵.

Poprzez pracę zarobkową rodziców, system rodzinny może realizować przypisane funkcje równocześnie prowadząc do rozwoju swoich członków. Brak pracy jednego lub obojga rodziców, może stać się początkiem destrukcji systemu rodzinnego, która będzie się pogłębiać w momencie długotrwałego bezrobocia. Bezrobocie rozpatrywane w kontekście jednostkowym, bezpośrednio dotyka nie tylko samego bezrobotnego ale również jego rodzinę, która musi zmierzyć się z zachodzącymi zmianami i konsekwencjami braku pracy. Wewnętrzne poczucie bezpieczeństwa, harmonia rodzinna, atmosfera i klimat życia rodzinnego stopniowo przeistaczają się w destabilizację, chaos i chłód emocjonalny, co generuje wystąpienie napięcia i konfliktów. Jak wskazuje literatura przedmiotu²⁶ bezrobocie stanowi czynnik zagrażający rodzinie, wywołując kryzys. „Można powiedzieć, że kryzys jest odczuwaniem lub doświadczaniem wydarzenia bądź sytuacji jako trudności nie do zniesienia, wyczerpującej zasoby wytrzymałości i naruszającej mechanizmy radzenia sobie z trudnościami. Jeżeli osoba będąca w kryzysie nie otrzyma wsparcia, może to stać się przyczyną poważnych zaburzeń afektywnych, behawioralnych i poznawczych”²⁷.

Rodzina, w której pojawia się problem bezrobocia, szczególnie bezrobocia długotrwałego, staje w obliczu nieuchronnych zmian i przeobrażeń, mogących stanowić wyzwanie trudne do samodzielnego pokonania. Początkowo bezrobotny i jego krewni, patrzą z nadzieją w przyszłość licząc, że czas pozostawania bez

²⁴ N. G. Pikuła, *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej...*, dz. cyt., s. 18.

²⁵ J. Pilch, *Bezrobocie – nowa kwestia społeczna*, w: *Pedagogika społeczna*, T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), Warszawa 1995, s. 378.

²⁶ Zob. W. Majkowski, *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków 2010, s. 193–205.

²⁷ B. Matyjas, *Rodzina w sytuacji kryzysu. Strategia pomocy i wsparcia*, w: *Rodzina – Młodzież – Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.), Poznań 2013, s. 55.

pracy jest okresem przejściowym. W pierwszych fazach bezrobocia rodzina korzysta z oszczędności, jeśli takowe posiada, dlatego też nie do końca odczuwa pogorszenie sytuacji finansowej. Niemniej jednak z upływem czasu zakupy zostają ograniczone do podstawowych i niezbędnych produktów, równocześnie pogarsza się ich jakość. Bezrobotni korzystają z tańszych substytutów, rezygnują z wydatków na odzież, lekarstwa, wypoczynek czy też rozrywkę. Wraz z pogarszającą się kondycją ekonomiczną rodziny może dochodzić do napięć, kłótni, destabilizacji życia rodzinnego. Jeśli bezrobotny poszukuje pracy, jednak jego działania nie przynoszą efektów, dochodzi do frustracji i obniżenia poczucia własnej wartości. Generowanie negatywach uczyć uwidacznia się w sposobie postępowania i relacjach międzyludzkich. Pracujący współmałżonek może odczuwać frustrację i presję wynikającą z przeświadczenia, iż jest jedynym żywicielem rodziny. „Brak środków finansowych w rodzinach, o dłuższym okresie bezrobocia staje się obiektywnym stanem, w którym zaczynają się przejawiać nie tylko dysfunkcje ekonomiczne (materialne), ale także dysfunkcje w sferze społecznych zachowań oraz wewnątrzrodzinnych interakcji w postaci agresji, przemocy, konfliktów, zachowań emocjonalnych (stresu, nerwowości, traumatycznej atmosfery w rodzinie), edukacyjnej dysfunkcji (pogorszenie ocen szkolnych, brak środków na pomoce i podręczniki szkolne), opiekuńczo-wychowawcze (bierność w oddziaływaniach wychowawczych, zaniedbania opiekuńcze)”²⁸.

Na skutek bezrobocia dochodzi do zubożenia relacji między członkami rodziny, poważnie mogą też zostać uszkodzone więzi rodzinne. Obniżenie jakości życia małżeńsko-rodzinnego bezpośrednio oddziałuje na upośledzenie zadań rodziny związanych z rozwojem najmłodszego pokolenia. Dochodzi do zaburzeń związanych z tworzeniem środowiska przyjaznego dziecku, a proces prawidłowej socjalizacji zostaje narażony na wpływ destrukcyjnych czynników, które zagrażają prawidłowemu uspołecznianiu. Stopniowo, rodzina zaprzestaje pełnienia swoich podstawowych funkcji, zarówno w odniesieniu jednostkowym jak również społecznym.

W pierwszej kolejności zostaje zachwiana realizacja funkcji ekonomicznej. Obniżenie standardu życia jest najbardziej widoczną oznaką bezrobocia w rodzinie. Skala bezrobocia, doprowadziła do sytuacji, w której za „coś normalnego we współczesnym świecie” uznaje się pozostawanie bez pracy przez jednego lub obojga rodziców. Z czasem zostaje również naruszona funkcja

²⁸ H. Cudak, *Dysfunkcjonalność rodziny bezrobotnej i jej instytucjonalne wspomaganie*, w: *Rodzina w środowisku lokalnym. Pomoc – wsparcie – opieka*, A. Garbarz, B. Szluz, M. Urbańska, W. Walc (red.), Rzeszów 2011, s. 135.

opiekuńczo-wychowawcza. Małżeństwo, które posiada nie stabilną sytuację życiową, opóźnia w czasie lub też rezygnuje z posiadania potomstwa, bardzo często ograniczając się tylko do jednego dziecka. Niski przyrost naturalny, w obliczu starzenia się społeczeństw, stanowi poważne zagrożenie gospodarczo-ekonomicznego funkcjonowania państwa.

Pomiędzy konsekwencjami bezrobocia zachodzi sprzężenie zwrotne, które uwidacznia się w nawarstwianiu poszczególnych problemów i marginalizacji a następnie wykluczeniu. Niemożność uczestniczenia w życiu społecznym, poprzez oszczędzanie, i ograniczanie wydatków, wpływa na fakt, iż rodzina nie wychodzi do kina, teatrów, dzieci nie wyjeżdżają na wycieczki szkolne, nie posiadają modnych ubrań. Cała uwaga rodziców w rodzinie borykającej się z problemem bezrobocia koncentruje się na braku zatrudnienia i możliwościach znalezienia dodatkowych źródeł dochodów. Położenie rodziny, wpływa na fakt iż dobrowolnie, często z poczucia wstydu, rezygnuje z relacji sąsiedzkich czy też kontaktów z dalszą rodziną. „Uszczuplenie” grupy znajomych stanowi pierwszą oznakę izolacji rodziny, która chcąc utrzymać wewnętrzną równowagę dobrowolnie wycofuje się na margines życia społecznego.

W systemowym ujęciu rodzinny zachowania poszczególnych elementów (członków rodziny) wzajemnie się wzmacniają, prowadząc do cyrkularności. Ta przyczynowość kolistą z jednej strony pozwala rodzinie przetrwać jako spójna całość z drugiej zaś niesie za sobą ryzyko powiększenia obszaru oddziaływań negatywnych dlatego też, dziecko wychowujące się w rodzinie z problemem bezrobocia narażone jest na przeżywanie „zagrożonego dzieciństwa”²⁹. Jak podkreśla Jan Mazur „w warunkach korzystnych utrzymuje się harmonia rodzinna natomiast kiedy powstają konflikty relacje pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny są zaburzone i uniemożliwiają możliwy właściwy rozwój dziecka. Dlatego niezmiernie, ważne jest aby funkcje rodziny były wypełniane w stopniu co najmniej zadawalającym, umożliwiającym właściwą socjalizację młodego pokolenia i funkcjonowanie rodziny w trudnym procesie zmian społecznych”³⁰.

²⁹ Kwestie związane z zagrożeniem dzieciństwa wynikającego z wychowywania się w rodzinie bezrobotnej dogłębnie analizuje A. Potasińska, *Pomoc rodzinie bezrobotnej w Polsce – realia i wyzwania*, w: *Rodzina – Młodzież – Dziecko. Szkice z teorii i praktyki...*, dz. cyt., s. 161–171.

³⁰ J. Mazur, *Rodzina i jej funkcje w zmieniających się warunkach społecznych. Wprowadzenie do problematyki*, w: *Rodzina historia i współczesność. Studium monograficzne*, Kraków 2010, s. 331–332.

Dziecko w rodzinie bezrobotnej

Pomimo, iż początkowo bezrobocie nie jest rozpatrywane przez rodzinę w kategoriach wielkiego kryzysu i zagrożenia to z czasem sytuacja ta może ulec zmianie. Długotrwały okres pozostawania bez pracy, staje się niejako okazją rodziny do „sprawdzenia” swoich wewnętrznych sił i umiejętności poradzenia sobie w momentach zagrażających harmonii i bezpieczeństwu rodzinnemu. Istotnym jest, iż bezrobocie, w całej swej złożoności związane jest nie tylko z uwidaczniającymi się konsekwencjami ale równocześnie niesie za sobą dalekosiężne implikacje mogące rzutować na dorosłe życie dziecka wychowującego się w rodzinie bezrobotnej³¹. „Okazuje się, że rodziny bezrobotnych funkcjonują w sposób bezplanowy, bezzadaniowy, utrwalając przy tym zarówno u dorosłych jak i u dzieci roszczeniowe postawy wobec państwa i jego instytucji”³². Wyczuwana bezradność oraz brak odpowiedniego przygotowania do życia w społeczeństwie warunkuje zjawisko wielopokoleniowego korzystania z pomocy społecznej. Taka sytuacja staje się coraz częstszym procesem, bowiem dzieci wywodzące się z zaburzonych środowisk wychowawczych mają utrudniony dostęp do wielu obszarów oddziaływań socjalizujących, poprzez które mogłyby zmienić swoje położenie. Przebywanie w domu, gdzie panuje napięta atmosfera, rodzice narzekają na system państwowy, nie ma odpowiednich warunków bytowych, generuje w małym człowieku nabywanie mentalności opartej na poczuciu krzywdy i zależności od pomocy i wsparcia „bieda, konflikty, napięcia - nie stwarzają właściwego klimatu do wszechstronnego rozwoju dzieci, rozbudzania szerszych zainteresowań, kształtowania pozytywnego systemu wartości, wzorów i norm postępowania, wprowadzania w obszar kulturowy”³³.

Rodzina z problemem bezrobocia stopniowo niejako zostaje zmuszona do wycofania się z życia społecznego danego środowiska. Dziecko, ze względów ekonomicznych przestaje, uczęszczać do przedszkola, na dodatkowe zajęcia organizowane przez szkołę lub inne instytucje. Placówki te oprócz zadań opiekuńczych, pełnią też role związane z wychowaniem do życia w społeczeństwie i nabywania nowych umiejętności i kompetencji. Brak możliwości udziału dziecka w różnego rodzaju formach dodatkowych zajęć stymulujących jego rozwój może mieć

³¹ Dogłębnej analizy pozycji dziecka w rodzinie bezrobotnej dokonuje B. Matyjas w książce *Dzieciństwo w rodzinie bezrobotnych w środowisku małego miasta*, Kielce 2013. Badaczka w podejmowanej problematyce zwraca uwagę m.in. na formy spędzania czasu wolnego dzieci z rodzin bezrobotnych, zaspokojenie podstawowych potrzeb, pomocy oferowanej przez państwo.

³² J. Pilch, *Bezrobocie – nowa kwestia...*, dz. cyt. s. 379.

³³ Tamże, s. 378.

bezpośrednie znaczenie w zakresie jego funkcjonowania w grupie rówieśniczej. Dziecko funkcjonujące w takim systemie rodzinnym nie rozwija się w pełni prawidłowo i adekwatnie do swoich możliwości i zdolności. Początkowo rodzice, chcąc uchronić potomstwo od negatywnych skutków zaistniałej sytuacji, ograniczają jedynie swoje wydatki, jednak z czasem oszczędnościami zostaje również dotknięte dziecko. „Dziecko dotknięte brakami materialnymi rodziny ma gorsze warunki do uczenia z racji nierzadko zlecanej mu pracy, braków w wyposażeniu uczniowskim, nerwowej atmosfery w domu rodzinnym, a niekiedy jego wybór szkoły jest zdeterminowany możliwościami ekonomicznymi, czyli mówiąc ogólnie ma ono gorszy start życiowy”³⁴. W tym miejscu chciałybyśmy zauważyć, iż „gorszy start” nie oznacza iż dziecko wywodzące się z rodziny bezrobotnej, nie ma możliwości wszechstronnego rozwoju. Dzięki różnego rodzaju instytucjom, organom państwowym, organizacją pozarządowym dzieci i młodzież wychowujące się w środowiskach marginalizowanych lub zagrożonych wykluczeniem, mogą korzystać z stypendiów, dzięki którym możliwym staje się zdobywanie nowej wiedzy i rozwijanie pasji. Programy stypendialne stają się szansą aby, pomimo słabej kondycji finansowej rodziny, dziecko nie było pozbawione możliwości aktywnego kształtowania i pomnażania swoich talentów.

W momencie obniżenia statusu społecznego, co następuje w przypadku długotrwałego bezrobocia, najmłodszy członkowie rodziny muszą zaakceptować pojawiające się ograniczenia i zachodzące zmiany. Dla wielu dzieci pogodzenie się z nową sytuacją jest bardzo trudne, tym bardziej iż brak środków finansowych rodziny, uniemożliwia im pełną integrację z grupą rówieśniczą oraz ogranicza pozyskiwanie nowych kontaktów i znajomości (np. dziecko nie bierze udziału w przyjęcia urodzinowych swoich kolegów i nie wynika to z faktu braku zaproszeń lecz bardziej wiąże się z brakiem funduszy na odpowiedni prezent). „Dzieci z rodzin dotkniętych bezrobociem odczuwają odmienną swoją sytuację na tle sytuacji rówieśników. Najczęściej odczuwają one brak pieniędzy na zaspokojenie potrzeb, które mogą zaspokoić koledzy. Potrzeby te – to chęć posiadania zabawki, zjedzenia słodyczy, owoców czy lepszej wędliny. W przypadku starszych dzieci chodzi przede wszystkim o niedostępność odzieży, podręczników szkolnych, wyposażenia do szkoły”³⁵.

W rodzinie dotkniętej bezrobociem zmianie ulega też sytuacja szkolna dziecka, brak środków finansowych ogranicza zakup podręczników i przyborów

³⁴ W. Majkowski, *Rodzina polska w kontekście...*, dz. cyt., s. 204.

³⁵ B. Matyjas, *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Warszawa 2008, s. 169.

szkolnych, niejednokrotnie wpływa także na plany dalszego kształcenia dzieci obniżając ich aspiracje edukacyjne. Trudności związane z zaspokojeniem potrzeb materialnych, edukacyjnych, kulturalnych, rekreacyjnych dzieci niejednokrotnie powoduje u rodziców poczucie winy, ogromnej bezsilności i frustracji, zmianie ulegają także metody wychowawcze, znacznie częściej pojawiają się kary, stosowanie zakazów i ograniczeń niż nagradzanie dzieci.

Podsumowanie

Bezrobocie jako zjawisko społeczne należy rozpatrywać z punktu widzenia skali problemu jak i skutków dla rodziny na różnych etapach jej rozwoju i funkcjonowania. Rezultaty długotrwałego pozostawania bez pracy dotyczą nie tylko jednostkę ale także jej rodzinę, wywołując niejednokrotnie poważne zaburzenia w realizacji funkcji ekonomicznej, socjalizacyjnej, emocjonalno-ekspresyjnej, wychowawczej i opiekuńczej. Ponadto występujący przez dłuższy okres czasu stan bezrobocia w rodzinie wyraża się rezygnacją z wielu życiowych potrzeb i aspiracji, ale także trudna sytuacja materialna może stanowić poważne źródło konfliktów między członkami rodziny jak również generować zachowania patologiczne.

Skutki bezrobocia w rodzinie wpływają destrukcyjnie na system rodziny i jego funkcjonowanie w środowisku lokalnym oraz całym społeczeństwie. Długotrwały brak pracy jednego lub obojga rodziców znacznie „uszczupla” budżet rodzinny powodując oszczędności, które w wielu wypadkach dotyczą również dziecko. Na skutek obniżenia poziomu życia, pogarsza się pozycja społeczna bezrobotnego i rodziny co stopniowo może przyczyniać się do wykluczenia jednostek z aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. Brak perspektyw oraz niejednokrotnie nieumiejętne poszukiwanie zatrudnienia generuje poczucie lęku, wstydu, utratę bezpieczeństwa oraz obniża poczucie wartości i wiarę we własne możliwości. Dlatego biorąc pod uwagę całokształt czynników związanych z funkcjonowaniem rodziny w której pojawia się problem bezrobocia ważną kwestią jest znalezienie sposobów które skutecznie będą zapobiegały pojawiającym się zagrożeniom oraz wypracowanie modelu kompleksowego wsparcia rodziny.

Literatura przedmiotu

- Białobrzeska K., Kurkowski C. (red.), *Zagrożenia w obszarze rodziny, dzieciństwa i okresu dorastania*, Kraków 2012.
- Cudak H., *Dysfunkcjonalność rodziny bezrobotnej i jej instytucjonalne wspomaganie*, w: *Rodzina w środowisku lokalnym. Pomoc-wsparcie-opieka*, A. Garbarz, B. Szluz, M. Urbańska, W. Walc (red.), Rzeszów 2011.
- Duda M., *Problematyka bezrobocia i jej społeczno-duchowych skutków w świetle katolickiej nauki społecznej*, Kraków 2002.
- Duda M., *Wprowadzenie*, w: *Rodzina wobec zagrożeń*, M. Duda (red.), Kraków 2008.
- Danilewicz W. T., Izdebska J., Krzesińska-Żach B., *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 2001.
- Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, Lublin 2003.
- GUS, *Bezrobocie rejestrowane I-III kwartał 2014 roku*, Warszawa 2014.
- Izdebska H., *Rodzina i jej funkcja wychowawcza*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, W. Pomykała (red.), Warszawa 1997.
- Kawula S., *Pedagogika społeczna dzisiaj i jutro*, Toruń 2012.
- Kawula S., *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, w: *Pedagogika rodziny*, S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke (red.), Toruń 1999
- Kmiecik-Baran K., *Bezrobocie czynnikiem marginalizacji i ubóstwa*, Gdańsk 2009.
- Kwiatkowski E., *Bezrobocie podstawy teoretyczne*, Warszawa 2002.
- Ładyżyński A. (red.), *Rodzina we współczesności*, Wrocław 2009.
- Majkowski W., *Rodzina polska w kontekście nowych uwarunkowań*, Kraków 2010.
- Matejek J., *Pracownik socjalny wobec problemów współczesnej rodziny*. w: *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej. Teoria i praktyka*, B. Matyjas, J. Biała (red.), Kielce 2007.
- Matyjas B., *Dzieciństwo w rodzinie bezrobotnych w środowisku małego miasta*, Kielce 2013.
- Matyjas B., *Rodzina w sytuacji kryzysu. Strategia pomocy i wsparcia*, w: *Rodzina – Młodzież – Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i socjalnej*, M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.), Poznań 2013.
- Matyjas B., *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Warszawa 2008.
- Mazur J., *Rodzina i jej funkcje w zmieniających się warunkach społecznych. Wprowadzenie do problematyki*, w: *Rodzina historia i współczesność. Studium monograficzne*, Kraków 2010.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Bezrobocie rejestrowane w Polsce. Raport miesięczny – listopad 2014*, <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/bezrobocie-rejestrowane-w-polsce/> [dostęp: 08.01.2015].
- Pikuła N. G., *Bezrobocie przyczyną degradacji indywidualnej i społecznej*, w: *Wybrane zagadnienia z pomocy i integracji społecznej*, J. Matejek, N. G. Pikuła (red.), Kraków 2014.
- Pilch J., *Bezrobocie – nowa kwestia społeczna*, w: *Pedagogia społeczna*, T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), Warszawa 1995.

- Potasińska A., *Pomoc rodzinie bezrobotnej w Polsce – realia i wyzwania*, w: *Rodzina – Młodzież – Dziecko. Szkice z teorii i praktyki pomocy psychopedagogicznej i społecznej*, M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka (red.), Poznań 2013
- Tyszka Z. (red.), *Rodzina a struktura społeczna*, Bydgoszcz 1984
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy*, tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., nr 69, poz. 415 z późn. zm.
- Wolska-Długosz M., *Bezrobocie młodych Polaków*, w: *Zagrożenia człowieka i idei sprawiedliwości społecznej*, T. Pilch, T. Sosnowski. (red.), Warszawa 2013.
- Woźniak R. B., *Społeczność lokalna bezrobotnych (Raport z empirycznych badań socjologicznych mieszkańców Północno-Zachodniej Polski)*, Szczecin–Koszalin 1995.